

Grad kao tekst (III)

Prestolnica se ne pravi preko noći

Grad kao tekst predstavlja arenu političkih diskursa i praksi u kojoj se kulture neprestano reprodukuju i transformišu, a istraživanje kako se tekst grada i uopšte krajolici kreiraju i koriste istovremeno govori o načinima na koje grad kao simbol osnažuje ili stvara značenja u vezi sa političkom sferom i kolektivnim identitetima, piše autor u uvodu u knjigu iz koje Dani u nekoliko nastavaka prenose dijelove poglavlja Glavni grad kao tekst

Piše: **Srđan Radović**

Na nešto severnijoj geografskoj širini, u Beogradu, od 2000. dolazi do preklapanja političke vlasti na republičkom i gradskom nivou, te se (pre)imenovanje ulica nastavilo u novoj konstelaciji političke moći. Petooktobarske promene bile su tek ritualni označitelj početka drugog tranzicionog perioda, kada na narativnom nivou dolazi do potpunog raskida sa posleratnim nasledem, a zvanično se proklamuje put društva ka potpunoj demokratizaciji i preduzetničko-kapitalističkoj ekonomiji.

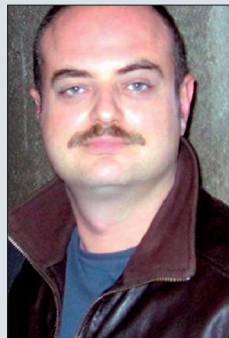
Na idejnom nivou, pak, petooktobarski politički prevrat je Drugi svetski rat i socijalističku prošlost zemlje slao (odnosno nastavio da šalje) u (javni) zaborav. Kako se politika sećanja na noviju prošlost kreira u hodu, kao glavne smernice diskurzivnog oblikovanja savremene slike Drugog svetskog rata i posleratne istorije javljaju se historiografski revizionizam, banalni antikomunizam, selekcija memorije i anti-antifašizam.

KOMISIJA ZA SPOMENIKE, nazive trgova i ulica Skupštine grada sastavljena od eminentnih javnih ličnosti (književnici, naučnici, kao i politički poslanici) počela je sa radom 15. marta 2001. Njen reprezentativni sastav nije bio specifičnost Beograda - komisije sličnog kalibra osnivane su i u drugim tranzicionim prestonicama, na primer Sarajevu i Berlinu. Ove komisije su imale različite administrativne ovlasti, ali i smernice i rezultate delovanja. Takođe, i u ranijoj is-

toriji Beograda (pre)imenovanjem ulica bavile su se istaknute javne ličnosti koje nisu nužno bile direktno povezane sa političkom sferom. Tako je pri jednom od najmasovnijih (pre)imenovanja ulica, 1930., većinu predloga formulisao odbor koji su činili, među ostalima, i Branimir Nušić, Sima Pandurović, Branko Popović i drugi.

Beogradska komisija osnovana 2001. je najavljivala da se "treba vratiti proverenim i trajnim duhovnim vrednostima srpskog naroda i time što će ulice nositi stare nazive neopravdano potisnute jednosranim vrednovanjem istorije i posle 1945." Predlog komisije s početka 2002. doneo je rešenja za promenu 33 naziva ulica u opštinama Stari Grad i Vračar, navodno vođen više puta najavljivanom restauracijom naziva ulica pre dolaska komunista na vlast, sa "osnovnim načelom da se ulicama, gde god je to moguće, vrate prvobitni nazivi", te kriterijumima poput "vraćanja prvobitnih naziva ulica koji odlikavaju vreme njihovog oblikovanja, a za staro jezgro Beograda to bi bili nazivi iz razdoblja 1896. - 1914., a za staro jezgro Zemuna nazivi sa kraja 18. i iz 19. veka." Međutim, predloženi nazivi su pokazivali potpuno obratnu situaciju - od 33 nova imena ulica tek devet je zapravo bilo "starih" (iz bilo kog perioda beogradske istorije), a ostalo su bili potpuno novi nazivi, među kojima i imena nedavno preminulih savremenika članova Komisije.

Predloženo je tako preimenovanje Ulica generala Mahina u Ulicu Miće Popovića, Vladimira Nešića u Mihizovu, Đure Salaja u Desanke Maksimović, Malajničke u Borisla-

O autoru

Srđan Radović (1976, Titograd) je etnolog-antropolog, saradnik Etnografskog instituta SANU. Diplomirao je, magistrirao i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Autor je i knjige *Slike Evrope: Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka* i više naučnih radova, prikaza i kritika. Bavi se istraživanjem politika identiteta i sećanja u vezi sa konstrukcijom javnog prostora i kulturnog naslijeđa.

va Pekića. Gotovo svi nazivi i imena koja je trebalo promeniti po ovom predlogu bili su povezani sa NOR, radničkim pokretom i posleratnim dobom, uz nekoliko usputnih žrtava (krajinsko selo Malajnica poznato po boju iz Prvog srpskog ustanka, Tadeuš Koščuško, rektor Dragoslav Jovanović i Jovan Jovanović Zmaj, delom trase ulice nazvane po njemu posle rata).

Umesto najavljivane restauracije (koja je u ranijem periodu od 1997. do 2000. dosledno sprovedena) predložena je "revizija bez restitucije", korekcija odonima koja je više podsećala na onu s početka devedesetih, a koja je predstavljena kao da je "vraćanje starih naziva". Da je pre u pitanju ciljano simboličko obeležavanje centra grada nego vraćanje starih imena ulica, nago-vestilo je i dupliranje uličnih naziva (predložena je promena naziva ulice 29. novembra u Bulevar despota Stefana, iako je despot već duže od veka imao svoju ulicu ni kilometar od ove, i dela ulice Tadeuša Koščuška u Venac Slobodana Jovanovića, sa obrazloženjem da "ulica Slobodana Jovanovića već postoji, ali u neodgovarajućem kraju grada"), kao i nemuš predlog da se Ulica maršala Birjuzova nazove Stara Kosmajaska (Kosmajaska, što je stari naziv ove ulice, već je postojala i u naselju Žarkovo).

Konfuzno predložena odonimaska komemoracija (dupliranje imena, tek sporadična prisutnost starih imena i sl.) kao da je skrivala koji je stvarni cilj dekomemoracije - po ovom predlogu, na primer na prostoru opštine Stari Grad (istorijskom jezgrom Beograda) ne bi ostao gotovo nijedan ulični naziv koji bi aso-

cirao na Narodnooslobodilačku borbu i posleratnu istoriju (osim Ulice braće Baruh na Dorćolu, te Đorđa Jovanovića, ulice nazvane po nadrealisti i partizanskom komesaru) - geodetski precizno, iz dela grada koji se percipira kao najstariji i istorijski, iseljava se baština Drugog svetskog rata i socijalizma, a upisuje se, ne predratna, "tradicionalna", odonimija, već mahom novi ulični nazivi sa odgovarajućom političkom i ideološkom sadržinom, sa ciljem reprezentacije srpske istorije i/ili kulture kroz urbani tekst najstarijeg dela glavnog grada.

Slično se može reći i za istorijsko jezgro Zemuna, s tim da je ovde ova vrsta opšte dekomemoracije pojmova iz određene epohe uglavnom i sprovedena (deo predloga gradske komisije za centar Beograda na kraju nije bio prihvaćen - na području opštine Stari Grad do danas je preostalo ukupno pet naziva ulica koji su direktno povezani ili sa NOB ili posleratnim periodom: Trg Republike, Jelene Četković, Maršala Birjuzova, Đorđa Jovanovića i Braće Baruh). Od 2000. do 2008., na području opštine Zemun, opštinska komisija za spomenike i nazive ulica promenila je naziv (ili dala imena neoznačenim putnim pravcima) za 153 ulice, a najviše preimenovanja izvršeno je u zemunskom Donjem, Gornjem i Novom gradu; prema iskazu tadašnjeg člana ove opštinske komisije, išlo se na to da se "u starom delu Zemuna preimenuju sve ulice nazvane po partizanima ili imenovane nakon Drugog svetskog rata". Ovaj cilj gotovo i da je ostvaren - u zemunskom Donjem gradu jedina ulica koja bi asocijala na inkriminisan period je

22. oktobra (datum oslobođenja Zemuna od nemačkog okupatora), a u kvartu Kalvarija tek jedan ulični naziv je preostao koji asociira na tu epohu, i to Ulica Ivana Gorana Kovačića.

Ovakva vrsta sveobuhvatnog odonimskog inženjeringa gradskog centra zapravo i nije posebno originalna ni u tranzicionom postjugoslovenskom kontekstu, čak na neki način predstavlja okasneli refleks sličnih praksi u drugim postsocijalističkim zemljama.

Dunja Rihtman-Auguštin tako navodi kako je u Zagrebu tokom nekoliko godina poslednje decenije proteklog veka došlo do sveobuhvatne promene naziva ulica u centru grada, kojima su ili vraćani stariji nazivi ili su dobijali nova, ali politički prikladnija imena u novim prilikama. Ona taj proces sumira iskazom: "Nakon 1990. promjene imaju za cilj ponajprije radikalno brisanje svih znakova socijalizma i osobito anti-fašističke borbe, a zatim povratak povijesnog nazivlja, uz neke inovacije... Postupak je ponovno autoritaran, osobito u prvom razdoblju."

Sarajevo: Hiseta, pored Valtera

U Sarajevu, pak, u centralnom gradskom delu koji obuhvata prostor istorijskih kotara/reona Čaršije i Marin-Dvora, nakon sveobuhvatnog preimenovanja gradskih ulica preostale su tek dve saobraćajnice izravno vezane za NOR

Beograd: Zgrada CK ostala je bez velikog G

Uzmu li se u zagrebačkom slučaju podaci za centralno gradsko jezgro (istorijski Gornji i Donji Grad) iz 1996. (do kada je većina preimenovanja bila sprovedena), dolazi se do ukupno tri preostale saobraćajnice direktno povezane sa NOB ili socijalizmom (Trg maršala Tita, Cesarčeva i Fišerova ulica), jednom, uslovno rečeno, povezanom sa anti-fašističkom borbom (Hebrangova ulica), te jednom delimično asociiranom sa Drugim svetskim ratom na našem tlu (Rooseveltov trg). Ovaj se skup povećao za još dve saobraćajnice sa slučajevima rekonektoracije, odnosno nove restauracije nakon 2000. kada su svoja stara imena dobili Trg žrtava fašizma i Prolaz sestara Baković.

U SARAJEVU, PAK, u centralnom gradskom delu koji obuhvata prostor istorijskih kotara/reona Čaršije i Marin-Dvora (koji se prostiru na području savremenih gradskih opština Centar i Stari Grad), nakon sveobuhvatnog preimenovanja gradskih ulica preostale su tek dve saobraćajnice izravno vezane za NOR (Maršala Tita i Vladimira Perića Valtera) i jedna povezana sa predratnim radničkim pokretom (Ulica Kalmija Baruha, imenovana po naprednom predratnom intelektualcu koji je okončao život u logoru Bergen Belzen).

U crnogorskom glavnom gradu nije došlo do sistematskog progona simbola socijalističke epohe kao u prethodno pominjanim prestonicama, ali je fokus na simboličko označavanje gradskog centra bio jednako prisutan. Sa evolucijom zvaničnih stanovišta o državnom statusu Crne Gore i novim politikama nacionalnog identiteta, očekivano se pažnja usmerila i na ideološku konstrukciju topografije prestonice uskoro nezavisne države. Preimenovano je više gradskih ulica i trgova, pri čemu su dekomemorisane ličnosti (vrlo često borci NOR) redovno nanovo komemorisane na drugim mestima u gradu. U centru grada je novo oblikovanje nacionalnog imaginarija našlo svoj izražaj kroz selektivno preimenovanje saobraćajnica, ali koje je sprovedeno na najbitnijim rutama.

Tako je spajanjem više ulica koje povezuju južne kvartove sa centrom stvoren Bulevar kralja Nikole, spajanjem ulica Jola Piletića i Moše Pijade (glavni ulaz u centar iz pravca severoistoka) formiran je Bulevar Ivana Crnojevića, a središnji gradski trg, nakon

Podgorica:
Spajali ulice
u bulevare

oslobođenja nazvan po Ivanu Milutinoviću (nekadašnjem šefu PK KPJ za Crnu Goru), postao je Trg Republike, dodatno potcrtavajući simboličku centralnost ovog prostora. Bulevar koji je početkom devedesetih nazvan Nemanjina obala, a na kojem je i dalje bilo smešteno više državnih tela, spojen je sa Bulevarom Lenjina i nazvan Bulevar svetog Petra Cetinjskog.

Koliko je Stefan Nemanja bio probitačan simbol za javnu komemoraciju u prvoj polovini devedesetih, toliko je kasnije postao smetnja. Ovakav simbolički preokret nije ostao nezapažen od tzv. prosrpskih snaga u Crnoj Gori i više političkih partija koje su baštinile "tradicije devedesetih" organizovalo je proteste protiv menjanja naziva ovom bulevaru. Ovakve su inicijative na kraju bile uzaludne, te se Nemanja odlukom opštinskih odbornika preselio na drugu obalu reke Ribnice (preimenovanjem tradicionalnog odonima Predgrad), pokraj ostataka turskog utvrđenja koje je po lokalnoj predaji zvano Nemanjin grad. Tako se ovaj odonim, poput mnogih drugih širom Balkana od početka devedesetih, selio sa jedne adrese na drugu.

Međutim, ni ovakvo sistematski i ciljano preinačavanje nosilaca simbola u centrima postjugoslovenskih gradova nije patentirano u najrecentnijem dobu. Gotovo iste strategije simboličkog prodora u istorijsko središte gradova sprovedene su i po oslobođenju nakon 1945. godine, sa sličnim opsegom preimenovanja. U većini gradova tadašnje Jugoslavije to je značilo prvenstveno brisanje oznaka ulica uspostavljenih u vreme kvislinških i okupacionih uprava (koje su takođe sprovodile opsežna preimenovanja saobraćajnica, o kojima, na žalost, zbog obima knjige neće biti detaljnijeg govora), ali uz istovre-

meni obračun sa odonimskim nasleđem prethodne jugoslovenske države.

U područjima koja su bila pod direktnom okupacionom upravom u kojima je sprovedena i politika denacionalizacije, ovo je podrazumevalo još hitnije delovanje, s obzirom na to da je imenovanje ulica (i naselja) imalo i cilj jezičke dominacije neprijateljskih vlasti tokom okupacije. Tako je, na primer u Skoplju, jedan od prvih zadataka novouspostavljenog narodnog odbora bilo fizičko uklanjanje uličnih tabli koje je postavio bugarski okupator, te hitno imenovanje najvažnijih ulica i trgova u gradu, što su bile Ulica maršal Tito, Kej 3. novembra, Kej Dmitar Vlahov, Ilindenska ulica, Ul. JNA, 29. novembra i dr.

U Beogradu je prvi veliki talas preimenovanja ulica sproveden 1946. godine, i uglavnom je ciljao na poništavanje odluka o nazivima ulica koje su donele kvislinške gradske vlasti. Tada dolazi do preimenovanja 114 ulica, a koje je osim naziva iz nedićevskog perioda, obuhvatilo i značajan broj ulica koje nisu menjale ime tokom okupacije: zapravo je ovom odlukom promenjen naziv za 52 ulice imenovane tokom rata, dok su ostali nazivi poticali iz predratnog doba - 18 ulica je dobilo svoja stara imena koja su ukinuta tokom okupacije. Uz odluke donesene u naredne dve godine, dolazi do sveobuhvatnog menjanja naziva ulica u Beogradu i Zemunu, gde bi se kao pojedini obrasci dekomemoracije mogli izdvojiti ukidanje imena uvedenih u toku rata, dekomemoracija svih članova dinastije Karađorđević (osim rodonačelnika), kasnijih vladara iz porodice Obrenović, znatne većine građanskih političara, te nestanak pojedinih neutralnih (najčešće geografskih) odonima usled davanja novih naziva. Komemoracija se ve-

likom većinom odnosila na imenovanje ulica po palim borcima i antifašistima, a zatim na restauraciju pojedinih predratnih naziva, komemorativne pojmove i osobe povezane sa novim društvenim poretkom, SSSR-om i zemljama saveznicama i dr.

Slični obrasci mogu se utvrditi i prilikom simboličkog označavanja centra grada do kraja četrdesetih godina: na području sadašnje opštine Stari Grad se ciljano ukidaju monarhistički nazivi (i sami sistematski instalirani prethodnih decenija) koji su očitobili prvenstvena meta preimenovanja (kao i socijalističko nazivlje u najrecentnijem periodu), tako da do 1950. u istorijskom jezgru grada ostaju tek dva odonima koji komemoriraju monarhe obnovljene Srbije (ulice Kneza Miloša i Kneza Mihaila). Istovremeno dolazi i do instaliranja novih uličnih naziva u središte grada - zaključno sa preimenovanjima iz 1949. u centru grada imenima i pojmovima direktno povezanim sa NOB i socijalističkom ideologijom nazvano je 19 od oko 130 ulica na prostoru sadašnje opštine Stari Grad (pri čemu je broj preimenovanja i veći, ali su davani i nazivi koji nisu direktno bili povezani sa novim poretkom, npr. Nušićeva - bivša Pašićeva ulica, Sremska - bivša ulica Milorada Draškovića itd.). Iako se ne radi o visokom udelu ovakvih naziva u središtu grada, ona su uglavnom bila dodeljena centralnim i najprometnijim ulicama i trgovima, čime se sprovela sasvim dovoljna simbolička intervencija u središte grada i centar grada označen bitnim ideoloških markerima.

SLIČNA SITUACIJA SE po oslobođenju dogodila i u Zagrebu, gde su prve promene naziva ulica nagoveštavale da je "tek riječ o uklanjanju naziva što ih je bila uvela ustaška

Identitetska "destrukcija" (koja nipošto nije osobenost samo najnovijeg doba) kompenzuje se odgovarajućom identitetskom "konstrukcijom", gde se neko antropološko mesto značenjski degradira

vlast koju se željelo osuditi i zaboraviti..." da je ipak riječ i o nečem drugom, najavila je promjena imena središnjeg gradskog trga. Zaista, inicijalno i jeste došlo do sveopšteg brisanja naziva ulica uvedenih za kvislinške uprave, a koji su nekoliko godina rata predstavljali oznake kojima je ustaška vlast ukidala nepodobne prethodne nazive. Kasnije se prilazi i preimenovanju ulica i trgova čiji nazivi potiču iz međuratnog doba ili ranije, s tim da su preimenovanja za vlasti tzv. NDH olakšale ovakav posao utoliko što su već bili odstranjeni monarhistički komemorativni nazivi iz doba stare Jugoslavije.

Osim imena instaliranih od ustaških vlasti, dolazi i do dekomemoracije niza ulica koje podsećaju na visoko sveštenstvo, pripadnike hrvatskog plemstva, pojedine srednjovekovne vladare i sl. S druge strane, pojedinim ulicama se vraćaju stari nazivi, te daju novi koji podsećaju na istaknute borce i pripadnike radničkog pokreta, zemlje saveznice u Drugom svetskom ratu, datume i pojmove bitne za novu političku mitologiju i sl. U centru grada se do kraja 1947. ovaj proces ostvario kroz preimenovanje 13 ulica sa potpuno novim nazivima (a koji direktno komemorišu novi društveni poredak) od oko 190 putnih pravaca u zagrebačkom Gornjem i Donjem Gradu.

Kasnijih godina doći će do daljnjih (pre)imenovanja (kao što su imenovanje čitavog niza ulica u Ulicu 8. maja, Langovog trga u Marka Oreškovića itd.), no najveći deo novih imena dat je u ovo doba. Slično kao i u Beogradu, relativno mali broj odonima direktno asociiranih sa novim vlastima u centru grada (pri čemu niti jedan ulični naziv u srednjovekovnom Gornjem Gradu nije bio menjan u ovom periodu) bio je pak razmešten na bitnije ulice i trgove. Tako D. Rihtman-Auguštin pokazuje kako je među deset glavnih trgova zagrebačkog Donjeg Grada nakon oslobođenja čak pet njih imalo nova, socijalistička imena (uključujući i središnji Trg Republike) i splet glavnih zagrebačkih trgova predstavljao je "bizarnu kombinaciju simbola socijalizma i hrvatske nacionalne povijesti." Kako beogradski i zagrebački slučaj pokazuju, za ovladavanje simboličkim centrom grada nije presudna toliko masovnost preimenovanja, odnosno uvođenje što većeg broja odgovarajućih oznaka, koliko označavanje najprominentnijih i naj-

Zaista, inicijalno i jeste došlo do sveopšteg brisanja naziva ulica uvedenih za kvislinške uprave, a koji su nekoliko godina rata predstavljali oznake kojima je ustaška vlast ukidala nepodobne prethodne nazive

prometnijih ulica i trgova.

Simboličko ovladavanje centralnim gradskim prostorom ne mora se sprovesti samo menjanjem uličnog nazivlja, već i kompleksnijim intervencijama koje simbolički pretrađuju i fizičke objekte koji se mogu čitati kao tekst, odnosno stvaranjem, razgradnjom ili značenjskom modifikacijom određenih signifikantnih mesta.

Identitetska "destrukcija" (koja nipošto nije osobenost samo najnovijeg doba) se kompenzuje odgovarajućom identitetskom "konstrukcijom", gde se neko antropološko mesto značenjski degradira bilo njegovim simboličkim osvajanjem,

ra, i, nešto kasnije, stavljanje/vraćanje dvoglavih orlova na to mesto. Prema svedočenju gradskog sekretara za informisanje iz ranih devedesetih, skidanje petokrake sa kupole Starog dvora bilo je izgleda planirano još ranije, za mandata gradonačelnika Milorada Unkovića, ali navodno nije izvršeno iz tehničkih razloga. Jednako je indikativan i proces naknadne razgradnje antropološkog mesta koje je prethodno simbolički osvojeno.

Kompleks zgrada na samom početku bulevara (tada ulice) Kralja Aleksandra je oslobođenje dočekao delimično oštećen i u njega su se počele useljavati najviše us-

Skoplje: Prvo su uklonili table

bilo kreiranjem novog, alternativnog mesta identifikacije sa sličnim/istim kontekstom. U Beogradu bi za ovo bio prigodan primer beogradskog "Kremlja", kompleksa zgrada sa obe strane početka bulevara Kralja Aleksandra (ranije bulevara Crvene armije, pa Revolucije) oko Pionirskog parka (ranije dvorskog parka), koji su pre rata bili kraljevski dvorski kompleks i zdanje jugoslovenske skupštine. Posle Drugog svetskog rata jedan od prvih poteza novih vlasti je bilo simboličko uklanjanje železnih ograda koje su okruživale ove zgrade ("narodna vlast nema barijere prema narodu") i postavljanje zvezda na vrhove kupola tadašnjih zdanja Saveznog izvršnog veća i Predsedništva Srbije.

Sličnom logikom je, skoro pedeset godina nakon toga, jedan od prvih poteza nove vlasti u beogradskoj Gradskoj skupštini nakon lokalnih izbora 1996., bilo skidanje zvezde sa vrha kupole Starog dvo-

tanove novouspostavljene federalne republike: u sadašnji Dom Narodne skupštine uselila se Skupština FNRJ, nekadašnji Stari dvor postao je adresa savezne vlade, zgrada Agrarne banke postala je sedište CK SKJ (a u prislanjajuću zgradu nekadašnjeg izdavačkog preduzeća *Vreme* uselilo se savezno glasilo *Borba*).

Ustanove nove vlasti su dosledno zauzele i prostorno i simbolički mesta moći nekadašnje Kraljevine u samom centru grada. Ovaj simboličko-arhitektonski splet upotpunjen je izgradnjom monumentalnog Doma sindikata Jugoslavije i oblikovanjem Trga Marksa i Engelsa (sada Trg Nikole Pašića), čime su se gotovo sve najvažnije jugoslovenske institucije i organizacije naše koncentrisane u sublimiranom mestu moći (koje je i ritualno bilo promovisano organizovanjem prvomajskih i vojnih parada na tom prostoru). **(Nastaviće se)**